

# رهنمای حج

جمع و ترتیب: محتاج دعا‌های تان، قاری ضیاء

## بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله والصلوة والسلام على على رسول الله و على اله و صحبه و من والاه  
اما بعد:

قبل از اینکه به تفصیل داخل بحث مناسک حج شویم، مطلب ذیل را باید متوجه شویم: اینکه عزم ادای این فریضه بزرگ دینی خود را نموده ایم و بسوی خانه پرودگار خود میرویم، برای ما یک سعادت بزرگ است. بعضی ها ادای حج را به تاخیر می اندازند به دلیل اینکه فکر میکنند که بمجردیکه حج را ادا نمائیم، یک تغییر کلی باید در زندگی ما واقع شود، و اکثر کارهای را که فعلاً میکنیم بعد از حج کرده نمیتوانیم و خلاصه اینکه "نگاه" نمودن حج کار دشواری است، لذا باید حج را تا سن پیری به تعویق بیندازیم.

اگر به اصل موضوع پی ببریم، برای ما واضح میگردد که حج، با تمام عظمتش، تنها یک بنای از بناهای دین ما است. محض مسلمان بودن باید برای این کافی باشد که ما همیشه در جستجوی معرفت خداوندی باشیم او گناهان در حذر. ما چیزی مهمتر از حج داریم که "نگاه" نمودن آن مهمترین وظیفه ما باید باشد و آن عبارت است از ایمان ما.

پس کسانی که توانائی جسمی و مالی حج را داشته باشند، باید به فکر ادای این فریضه مهم دینی خود باشند و به ادای آن بپردازند، چون هیچ کس نمی داند داعی اجل چه وقت به در ما دق الباب خواهد نمود.

**ارکان حج:** ارکان جمع رکن است بمعنای فرضی که داخل یک عبادت باشد. مثلاً سجده یک رکن نماز است بخاطریکه فرضی است داخل نماز. پس ارکان حج دو چیز است: 1: وقوف عرفه یعنی حاضر بودن در عرفات در روز عرفه؛ 2: ادا نمودن طواف زیارت یعنی طواف فرضی حج.

برای تفصیل فرضها، واجبات و سنتهای حج به جدول ذیل مراجعه کنید:

جدول احکام حج طبق مذهب حنفی	
عمل	حکم آن در مذهب حنفی
حج	فرض (بمجرد استطاعت)
عمره	سنت مؤکده
احرام	فرض
نیت	فرض
یکجا بودن احرام با نیت	سنت
احرام از میقات	واجب
غسل احرام	سنت
عطر زدن برای احرام	سنت
ادا نمودن دو رکعت نماز احرام	سنت
تلبیه	سنت
نیت طواف	سنت
شروع طواف از حجر اسود	واجب
قدم زدن در طواف (در صورت توانائی)	واجب
با وضوء ادا نمودن طواف	واجب
ادای طواف در داخل مسجد	فرض
هفت دوره طواف	واجب
یکجا ادا نمودن دورهای طواف	واجب
دو رکعت نماز بعد از طواف	واجب
طواف زیارت	فرض (رکن)
سعی بین صفا و مروه	واجب
ادا نمودن سعی بعد از طواف	واجب
نیت سعی	واجب
شروع سعی از صفا و ختم آن بر مروه	واجب
قدم زدن در سعی (در صورت توان)	واجب
هفت دوره سعی	واجب
یکجا ادا نمودن دوره های سعی	سنت
تراشیدن یا کوتاه نمودن موها	واجب
حاضر بودن در منا در شب عرفه	سنت
حاضر بودن در عرفات روز عرفه	فرض (رکن)
یکجا ادا نمودن نمازهای شام و خفتن در وقت نماز خفتن در مزدلفه	واجب
ماندن در مزدلفه صبح عید (حد اقل به اندازه یک لحظه بعد از داخل شدن وقت نماز صبح)	واجب

### محظورات احرام:

- (اعمالی که در دوران احرام روا نمی باشد):
- 👜: پوشیدن لباس دوخته شده (تنها برای مردان)
- 👕: پوشیدن سر به امثال گلا، لنگوته و یا دستمال (تنها برای مردان)
- 👃: استفاده از عطر و انواع دیگر خوشبوئی (باید از صابون و شامپوی که خوشبو نباشد استفاده شود).
- 🚫: تراشیدن، کم نمودن، قیچی نمودن و یا هم کندن موهای سر رو و هر عضو دیگر بدن
- 🚫: گرفتن ناخنها
- 🚫: زنها میتوانند هر لباس مناسب را بپوشند اما از پوشیدن روی خود باید خودداری کنند.
- 🚫: عقد ازدواج (نکاح نمودن) (در مذهب حنفی جایز میباشد)
- 🚫: خطبه برای ازدواج یا " خواستگاری " (در مذهب حنفی جایز میباشد)
- 🚫: نزدیک شدن زن و شوهر، بوسه نمودن و لمس نمودن با شهوت

### فاسد شدن حج:

اگر مرد و زن با هم نزدیک شوند در صورتی حج فاسد میشود که در فرج باشد و قبل از وقوف عرفه باشد. اگر چنین نباشد، حج فاسد نمیشود اما کفاره لازم میشود.

**تکلیف ماهوار زنان:** کسانی که در ایام حج به این مشکل مواجه شوند، تمام اعمال حج را میتوانند بطور عادی انجام بدهند، اما طواف کرده نمی توانند. اما برای ادای طواف زیارت که بدون آن حج درست نمی شود، میتوانند بعد از محکم مسدود نمودن خروج خون، طواف را ادا نمایند و برای کفاره آن یک گاو را قربانی کنند. همچنان خانمها میتوانند از دواهای تعویق عادت ماهوار استفاده نمایند.

## مسایل حج به تفصیل

باید دانست که حج عبارت است از: افعال خاص در وقت خاص و در جای خاص. پس حج بدون ادای مناسک خاص آن، یا در روزهای غیر از روزهای حج و یا هم در جای غیر از مکه مکرمه ادا نمیشود. حج به سه نوع میباشد: حج افراد، حج قرآن و حج تَمَتُّع. حج افراد ادای حج بدون عمره میباشد و قربانی در آن واجب نیست. حج قرآن ادای عمره و حج است به یک احرام با قربانی و حج تمتع عمره و حج است با دو احرام، که البته این آسانترین نوع حج است و برای مایان خیلی مناسب.

وقتی میخواهیم فریضه حج را ادا نمائیم، باید قبل از رسیدن به مکه مکرمه داخل احرام شویم و احرام باید از میقات (مرزهای که شرعاً تعیین شده و در دور مکه مکرمه قرار دارد) بسته شود. حاجی های که از طریق جده می روند، عموماً قبل از رسیدن به جده احرام بسته میکنند، چون قبل از ورود به جده در داخل طیاره داخل میقات میشوند. قبل از بستن احرام باید ناخنهای خود را بگیریم و موهای را که لازم است بترائیم زیرا در حالت احرام گرفتن ناخنها و تراشیدن یا کوتاه نمودن موها روا نمی باشد. برای مردها غیر از دو پارچه لباس احرام پوشیدن چیز دیگر روا نیست، لذا لباس مخصوص لباس احرام مردان بهتر است درشت تر و ضخیمتر باشد. همچنان مردها باید کفشهای را به پا داشته باشند که جلکها و اکثریت انگشتهای پا از آن معلوم شود. زنان میتوانند هر لباس مناسبی را که خواسته باشند، بپوشند. همچنان قبل از داخل شدن به حالت احرام، باید غسل نمائیم و دو رکعت نماز احرام را ادا کنیم. به تعقیب آن در قلب خود نیت عمره را میکنیم (زیرا حج ما تمتع است و بعد از تکمیل عمره منتظر ایام حج میباشیم. همینکه وقت حج فرا رسد، برای حج احرام دیگر بسته میکنیم.) و میگوئیم:

### اللَّهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْعُمْرَةَ فَيَسِّرْهَا لِي وَتَقَبَّلْهَا مِنِّي

خداوندا من قصد ادای عمره را دارم پس آنرا برآسان بگردان و آنرا از من قبول کن

بعد از از نماز و نیت، به خواندن مکرر تلبیه شروع میکنیم و تا داخل شدن به مسجدالحرام و دیدن خانه کعبه به خواندن تلبیه دوام میدهم.

### تلبیه:

لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ  
وَالنَّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ

من حاضرم، خداوندا! من حاضرم. من حاضرم. هیچ شریکی نداری. من حاضرم. بیشک ستایش تورا است و نعمت از جانب تو است و پادشاهی از تو است. هیچ شریکی نداری

وقتی داخل مکه مکرمه میشویم، اول به هتل خود رفته بکسها و اشیای دیگری را که با خود آورده ایم در آنجا گذاشته برای ادای عمره آمادگی میگیریم. وقتی داخل مسجد الحرام (مسجدی که در وسط آن کعبه شریفه است) میشویم، مستقیماً بسوی خانه کعبه

برای ادای طواف میرویم. اما اگر وقت نماز فرض باشد، نماز را خوانده به طواف شروع میکنیم. اگر پیش از طواف برای رفع خستگی بخواهیم بنشینیم، بهتر است دو رکعت نفل تحية المسجد را خوانده به طواف شروع کنیم. نیت طواف مثل سایر نیتهای در قلب میباشد. بمجرد دیدن کعبه شریفه این دعا را میخوانیم:

**سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ. اللَّهُمَّ هَذَا بَيْتُكَ عَظَمَتَهُ وَشَرَفَتَهُ وَكَرَمَتَهُ فَزِدْهُ تَعْظِيمًا وَتَشْرِيفًا وَتَكْرِيمًا**

پاکی خداوند راست و ثنا و صفت مر خدا راست و معبود بر حق غیر از خدا نیست و خدا بزرگ است. خداوندا! این خانه تو است عظمتش بخشیدی و شرافتش بخشیدی و کرامتش دادی، پس به عظمت، شرافت و کرامتش بیفزای

قبل از شروع به طواف تلبیه گفتن را خاتمه داده طواف را از حجر الاسود شروع میکنیم، بطوریکه حجر الاسود به طرف دست چپ ما باشد و روی ما بطرف مقام ابراهیم. خط مستقیم سیاه در جای طواف جای دقیق حجر الاسود را نشان میدهد. در شروع طواف و در طول دوره ها آن این دعا را میخوانیم:

**بِسْمِ اللَّهِ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُمَّ إِيْمَانًا بِكَ وَتَصَدِيقًا بِكِتَابِكَ، وَوَفَاءً بِعَهْدِكَ وَاتِّبَاعًا لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**

بنام خدا، خدا بزرگ است. خداوندا (طواف را ادا مینمایم) از روی ایمان به تو و تصدیق کتاب تو و وفا به وعده که با تو دارم و پیروی از سنت پیامبرت (ص)

در مقابل دروازه کعبه (ملتزم) این دعا را باید خوند:

**اللَّهُمَّ إِنَّ الْبَيْتَ بَيْنُكَ وَالْحَرَمَ حَرَمُكَ وَالْأَمْنَ أَمْنُكَ وَ هَذَا مَقَامُ الْعَائِدِ بِكَ مِنَ النَّارِ**

خداوندا! خانه، خانه تو است، و حرم، حرم تو است، و امن، امن تو است و این جای کسی است که که به تو از عذاب آتش پناه می برد

بوسیدن حجر الاسود و لمس نمودن آن در ایام حج ممکن نیست و کسانی که در جستجوی آن باعث اذیت دیگران میشوند، بجای ثواب مرتکب گناه میشوند. پس برای اینکه عمره و حج ما بدون نواقص تکمیل شود، باید در جستجوی رسیدن به حجر

الاسود جداً از تنبه و تيله و اذيت نمودن حاجی ها خودداری كنيم. بجای بوسیدن و یا لمس نمودن حجر الاسود، از دور، در حالیکه از بالای خط سیاه میگذریم، توسط دست به طرف حجر الاسود اشاره نموده میگوئیم: بسم الله الله اکبر.

در وقت طواف باید مشغول قرائت قرآن کریم، ذکر و دعا باشیم، اما طواف کدام دعای مخصوصی ندارد. شما متوجه خواهید شد که بعض حاجی ها در هر گردش طواف دعاهای مخصوصی را میخوانند و صدای بلند خود باعث اذیت دیگران میشوند. این در سنت پیامبر (ص) و در چهار مذهب خصوصاً در فقه حنفی هیچ اصلی ندارد. یگانه دعاهای خاصی که آمده، دعاهای فوق و دعای ربنا آتنا فی الدنيا حسنة و فی الآخرة حسنة و قنا عذاب النار میباشد، که بین رکن یمانی (گوشه چهارم کعبه که در گوشه بعدی آن حجر الاسود قرار دارد) تا رسیدن به گوشه که در آن حجر الاسود قرار دارد خوانده میشود. غیر از آن هر دعا و ذکر که بیاد ما باشد، خواندن آن روا میباشد. بمجردیکه در مقابل حجر الاسود قرار گرفتیم، یک گردش طواف ما تکمیل میشود. به عین ترتیب مذکور، هفت گردش طواف را ادا مینمائیم تا طواف ما تکمیل شود. مردها در سه گردش این طواف و طواف فرضی حج (و هر طوافی که بعد از آن سعی باشد) باید به کمی سرعت بروند و همچنان مردها باید در هر هفت گردش این طواف چادر خود را از زیر بغل راست خود بطوری تیر کنند که شانه راست شان برهنه گردد.

بعد از طواف، به جانب مقام ابراهیم (ع) حرکت نموده در عقب مقام ابراهیم (ع) و یا در هر جای که میسر شود، دو رکعت نماز طواف را ادا میکنیم. سنت است که در رکعت اول بعد از الحمد قل یا ایها الکفرون را و در رکعت دوم قل هو الله احد را بخوانیم. باز هم، نباید برای نزدیک شدن به مقام ابراهیم (ع) باعث اذیت دیگران شویم که خدا نخواستہ بجای ثواب مرتکب گناه نشویم.

بعد از تکمیل طواف، سنت است از آب زمزم شکم سیر بنوشیم. دعای ذیل بعد از نوشیدن آب زمزم خوانده میشود:

**اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ عِلْمًا نَافِعًا وَرِزْقًا وَاسِعًا وَشِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ**  
 "خداوندا! از تو علم مفید، رزق فراوان و شفا از هر مرض را میخواهم."

بعد از این برای ادای سعی بسوی صفا میرویم. سعی قدم زدن به شتاب از بلندی صفا تا مرده را گویند. صفا بلندی است که در نزدیکی یکی از دروازه های حرم قرار دارد.

اگر در مقابل حجر الاسود باشیم، و پشت ما بسوی کعبه باشد، صفا بدست راست ما میباید. در وقت نزدیک شدن به صفا این جزء آیت قرآنی را میخوانیم:

### إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَائِرِ اللَّهِ

بدون شک صفا و مروه از نشانه های خدا است

### أَبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللَّهُ بِهِ

شروع میکنم از آنکه خداوند از آن (در آیه مبارکه) شروع نموده  
(یعنی از صفا شروع میکنم)

وقتی به به بلندی صفا میرسیم، بقدری بالا میرویم تا در صورت امکان کعبه به نظر ما بخورد و این ذکر را میخوانیم:

### الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ

ستایش خدا راست، هیچ معبود برحق جز الله نیست، و خداوند بزرگ است

سپس ذکر ذیل را به این ترتیب میخوانیم: اول این ذکر را خوانده بعد از آن هر دعای که داشته باشیم میکنیم، مرتبه دوم هم ذکر ذیل را خوانده دعا میکنیم، مرتبه سوم ذکر ذیل را خوانده به سعی شروع میکنیم:

### لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ ، لَهُ الْمُلْكُ وَ لَهُ الْحَمْدُ ، يُحْيِي وَ يُمِيتُ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ أَنْجَزَ وَ وَعْدَهُ وَ نَصَرَ عَبْدَهُ وَ هَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ

هیچ معبود برحق جز خدا نیست، خدا یکتا است و شریکی ندارد، پادشاهی و ستایش ازوست، زندگی میبخشد و می میراند و بر هر چیز قادر است. هیچ معبود برحق جز خدای یکتا نیست، به وعده خود وفا کرد، و بنده خود (محمد {ص}) را کمک کرد، و تمام گروه های (گمراه) را با شکست مواجه ساخت

در دوران سعی ما چراغهای سبز را متوجه میشویم که مردها باید در بین دو چراغ سبز به دوش بروند اما زنها به رفتار عادی سعی خود را ادامه بدهند. در طول سعی کدام دعای مخصوص دیگر نیامده، اما مثل طواف در سعی هم باید به قرائت قرآن، ذکر و دعا مشغول باشیم. وقتی به مروه رسیدیم، بسوی بلندی رفته میکوشیم نظر ما به کعبه بخورد عین ذکری را که در صفا خواندیم میخوانیم، یعنی ذکر ذیل را میخوانیم:

## الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ

ستایش خدا راست، هیچ معبود برحق جز الله نیست، و خداوند بزرگ است

سپس ذکر ذیل را به این ترتیب میخوانیم: اول این ذکر را خوانده بعد از آن هر دعای که داشته باشیم میکنیم، مرتبه دوم هم ذکر ذیل را خوانده دعا میکنیم، مرتبه سوم ذکر ذیل را خوانده به سعی شروع میکنیم:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ ، لَهُ الْمُلْكُ وَ لَهُ الْحَمْدُ ، يُحْيِي وَ  
يُمِيتُ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ أَنْجَزَ وَ عَدَهُ  
وَ تَصَرَ عَبْدَهُ وَ هَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ

هیچ معبود برحق جز خدا نیست، خدا یکتا است و شریکی ندارد، پادشاهی و ستایش ازوست، زندگی میبخشد و می میراند و بر هر چیز قادر است. هیچ معبود برحق جز خدای یکتا نیست، به وعده خود وفا کرد، و بنده خود (محمد {ص}) را کمک کرد، و تمام گروه‌های (گمراه) را با شکست مواجه ساخت

از صفا تا مروه یک دوره سعی تکمیل میشود و به همین ترتیب هفت دوره سعی را تکمیل میکنیم. (ختم سعی در مروه می باشد). بعد از آن از دروازه ای که نزدیک مروه است خارج مسجد میشویم. در وقت خارج شدن از مسجد این دعا را میخوانیم:

بِسْمِ اللَّهِ وَ الصَّلَاةِ وَ السَّلَامِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ  
اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ

بنام خدا و درود و سلام به رسول خدا (ص)، خداوند من از تو فضلت را میخواهم

بعد از آن به سلمانی های که نزدیک مسجد الحرام قرار دارد رفته موهای خود را میتراشیم و یا هم کوتاه مینائیم. همینکه موهای سر را تراشیدیم یا کوتاه نمودیم، عمره ما تکمیل شد. زنها باید فقط از نوک تمام موهای خود به اندازه درازی ناخن کوتاه نمایند. حالا لباسهای عادی خود را پوشیده از قیودات احرام خارج میشویم. تا روزیکه برای حج احرام بسته نموده بسوی منا میرویم، اوقات بسیار با ارزش خود را غنیمت دانسته به عبادت سپری نمائیم. ادا نمودن عمره برای کسانی مناسب است که نذر عمره کرده باشند و یا هم عمره شان برای کس دیگر باشد، در غیر آن ثواب هیچ عمل به ثواب طواف و ادای نمازها پنجگانه در مسجد الحرام نمی رسد.

## ترتیب ادای حج

### روز هشتم ذوالحجه

روز هشتم ذوالحجه (که آنرا یوم التَّرویه نیز میگویند) بعد از طلوع آفتاب از اقامتگاه خود (اتاق هتل) در مکه به تفصیلی که در بیان عمره گذشت احرام می بندیم و هر کدام ما به تَلْبِیْه (لیبیک گفتن) شروع میکنیم. همچنان در ایام حج بکثرت این دعا را میخوانیم:

اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُورًا وَذَنْبًا مَغْفُورًا، وَسَعْيًا مَشْكُورًا

خداوندا! این حج را مبرور بگردان، و گناهانم برا ببخش و کوششم را بحیث شکرانگی قبول بفرما

از مکه مکرمه بسوی مینا حرکت میکنیم. در منا نماز پنج وقت یعنی پیشین، دیگر، شام و خفتن همین روز، و نماز صبح روز نهم، هر کدام را در وقتش اداء میکنیم.

### روز نهم ذوالحجه

بعد از طلوع آفتاب روز نهم ذوالحجه، که روز عرفه می باشد، بسوی عرفات روان می شویم. وقتی به عرفات رسیدیم، در آنجا نماز پیشین و دیگر را مسافران، هر دو را در وقت نماز پیشین، با جماعت و با یک اذان و دو اقامه اداء میکنیم. در عرفات تا غروب آفتاب می مانیم و بذکر خداوند متعال و دعاء کردن برای خود و دیگران از خیر دنیا و آخرت، و قراءت قرآن و لیبیک گفتن مشغول میباشیم. این مهمتری روز حج میباشد و پیامبر خدا (ص) فرموده که حج عبارت است از عرفه، یعنی مهمتری رکن حج همین حضور ما در عرفات میباشد که باید از آن استفاده اعظمی بکنیم و تمام وقت خود را در عبادت سپری نمائیم. خصوصاً این دعا را باید بکثرت بخوانیم:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

هیچ معبود برحق غیر از خدا نیست، خدا یکتا است و شریک ندارد، پادشاهی از اوست و ستایش مر اوراست، و او بر هر چیز توانا است.

بعد از غروب آفتاب بسوی مزدلفه حرکت می کنیم و وقتی به مزدلفه رسیدیم، آنجا نماز شام و خفتن را مسافران، هر دو را در وقت نماز خفتن، با جماعت و یک اذان و دو اقامه اداء می کنیم. شب در مزدلفه میباشیم. سپری نمودن شب در مزدلفه سنت میباشد اما حاضر بودن در آنجا بعد از نماز صبح ولو برای یک لحظه واجب میباشد.

## روز دهم ذو الحجه

نماز صبح روز دهم ذوالحجه یعنی روز عید را در مزدلفه اداء می کنیم و بعد از نماز صبح اگر میسر شد به کوه مشعر الحرام رفته، و اگر میسر نشد در هر جای مزدلفه که باشیم، به دعاء و خشوع و تضرع و حمد و ستایش خداوند و توبه و استغفار مشغول میشویم. وقتی روز خوب روشن شد اما پیش از طلوع آفتاب بسوی منا حرکت می کنیم. وقتی به منا رسیدیم، "جَمْرَةُ الْعَقَبَةِ" را، که مردم آنرا شیطان بزرگ می نامند، به هفت سنگریزه که به اندازه نخود باشد میزنیم. این را رمی جمرات میگویند. سنگریزه هارا از هر جاییکه میسر شد جمع می کنیم، چه از مزدلفه چه از منا، آنها فقط برای روز عید، ولی برای سه روز بعدی از منا جمع می کنیم. تا قبل از پرتاب اولین سنگریزه به تلبیه ادامه میدهیم و با پرتاب اولین سنگریزه تلبیه گفتن را قطع مینمائیم.

باید متذکر شد که رمی جمرات یکی از مشکلترین مناسک حج میباشد و برای زنان و بزرگسالان قطعاً لازم نیست آنها خودشان ادا کنند بلکه باید اشخاص توانمندی را که در گروپ با آنها یکجا هستند وکیل بگیرند تا رمی جمرات را بجای شان ادا نمایند. در وقت رمی همراهی هر پرتاب الله اکبر گفته این دعا را میخوانیم:

اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُورًا وَذَنْبًا مَغْفُورًا، وَسَعْيًا مَشْكُورًا

خداوندا! این حج را مبرور بگردان، و گناهانم را بیخس و کوششم را به شکرانگی قبول بفرما

بعد از رمی، قربانی صورت میگیرد که البته پول قربانی ما قبلاً پرداخته شده و قربانی در غیاب ما صورت میگیرد. حالا میتوانیم موهای خود را بترائیم و یا کوتاه کنیم. خانمها فقط به اندازه یک ناخن از نوک تمام موهای خود کوتاه میکنند. اما این تراشیدن یا کوتاه نمودن موها باید توسط شخص دیگری که در احرام نباشد صورت بگیرد.

بعد از آن به مکه مکرمه برگشته طواف زیارت، یعنی طواف فرضی حج را، هفت بار دور کعبه طواف نموده ادا مینمائیم. درین طواف مردان در سه دوره اول به دوش طواف میکنند و این را رمل مگویند، اما این در صورتی سنت است که باعث اذیت دیگران نشویم، و اگر باعث اذیت دیگران میشویم باید از آن صرف نظر کنیم. همچنان مردان در طول هر هفت دوره این طواف شانه راست خود را به ترتیبی که در بیان عمره گذشت برهنه مینمایند. بعداً سعی بین کوه صفاه و مروه را به ترتیبی که قبلاً ذکر شد انجام میدهیم. ناگفته نباید گذاشت که طواف زیارت بهتر است روز اول عید ادا شود، اما تا قبل از غروب روز سوم عید ادای آن روا میباشد. بعد از طواف زیارت (چه در روز اول عید باشد یا دوم یا سوم)، به منا برگردیم و شب را در آنجا سپری مینمائیم.

## روز یازدهم ذوالحجه

این روز را هم در منا سپری میکنیم. بعد از زوال آفتاب (یعنی بعد از داخل شدن وقت نماز پیشین) جمره های سه گانه را هر کدام به ترتیب کوچک، وسط و بزرگ با هفت سنگریزه رمی نموده به خیمه های خود بر میگردیم و شب را در منا سپری مینمائیم.

## روز دوازدهم ذوالحجه

درین روز، اعمال روز یازدهم را تکرار مینمائیم. اما بعد از رمی جمره ها میتوانیم منا را ترک گفته بسوی مکه رفته اعمال حج را به پایان برسانیم. اما اگر آفتاب غروب کند و هنوز هم در منا باشیم، بر ما واجب میشود که این شب را هم در منا سپری کنیم و اعمال روز یازدهم و دوازدهم را تکرار نمائیم. بعد از آن به مکه بر میگردیم و یگانه عملی که باقی میماند طواف وداع میباشد. طواف وداع هم مثل سایر طوافها دارای هفت دوره است و بدون دوش و برهنه نمودن شانه راست (برای مردان) ادا میشود. بعد ازین طواف سعی نمی باشد و طواف وداع باید آخرین عملی باشد که آنرا قبل از بازگشت خود ادا می نمائیم.